

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПЕРІОДІВ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ ОБІГУ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРІОДУ ПЕРВІСНИХ ЧАСІВ

THE SYSTEMATIZATION OF PERIODS OF HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE SPHERE OF DRUG CIRCULATION AND THE CHARACTERISTIC OF THE PERIOD OF PRIMITIVE TIMES

Стрельченко О.Г.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ*

У статті досліджено історичні аспекти розвитку сфери обігу лікарських засобів на теренах України. Із проведеного аналізу історичних джерел у цілому виокремлено періоди сфери обігу лікарських засобів, а саме: період первісних часів, класичний період, період нового часу, період епохи середньовіччя, період радянської епохи, період сучасності. Водночас ґрунтовно охарактеризовано період первісних часів.

Ключові слова: обіг, лікарські засоби, історичні періоди, доісторичні часи.

В статье исследованы исторические аспекты развития сферы обращения лекарственных средств на территории Украины. Из проведенного анализа исторических источников в целом выделены периоды сферы обращения лекарственных средств, а именно: период первобытных времен, классический период, период нового времени, период эпохи средневековья, период советской эпохи, период современности. В то же время основательно охарактеризованы период первобытных времен.

Ключевые слова: оборот, лекарственные средства, исторические периоды, доисторические времена.

The article analyzes the historical aspects of the development of the sphere of drug circulation in the territory of Ukraine. From the analysis of historical sources as a whole, the periods of the sphere of drug circulation are distinguished, namely: the period of primitive times, the classical period, the period of modern times, the period of the Middle Ages, the period of the Soviet era, the present period. At the same time, the period of primitive times is thoroughly characterized.

Key words: circulation, medicines, historical periods, prehistoric times.

Постановка проблеми. У роботі ми ставили за мету дослідити відомості про зародження сфери обігу лікарських засобів від періоду первісного до сьогодення та, відповідно, систематизувати всі періоди розвитку даної сфери у відповідні періоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо розвитку сфери обігу лікарських засобів досліджували Ф. Бородулин, С. Верхратський, О. Голяченко, Я. Ганіткевич, П. Заблудовський, О. Кваша, В. Колпаков, О. Кузьменко, Ф. Ступак, Т. Сорокина, М. Сятиня, О. Стрельченко, В. Ширяев та інші науковці.

Метою статті є проведення ґрунтовного аналізу розвитку сфери обігу лікарських засобів у різні періоди життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рівень розвитку сфери обігу лікарських засобів в різні історичні періоди визначався матеріальними умовами, ступенем розвитку продуктивних сил та характером виробничих відносин. Історія розвитку організації обігу лікарських засобів нерозривно пов'язана з розвитком медицини в суспільстві в цілому [1].

Розвиток сфери обігу лікарських засобів в Україні на різних етапах суспільно-економічних формацій є історією тривалих і героїчних зусиль людства, які спрямовані на знаходження й вдосконалення лікарських та профілактичних засобів для лікування хворих. Історія сфери обігу лікарських засобів на

теренах України бере свій відлік часу практично від початку письмової цивілізації на національно-етичній території, тобто ще із доби Київської Русі. Відбувалися суттєві зміни в загальному цивілізованому річищі розвитку суспільно-економічних формацій. Іноді такі явища випереджували пересічні наміри соціально-побутового характеру, в тому числі відносно розвитку аптечного ремесла, а інколи – уповільнюючи власний хід, несприятливими умовами й властивими обставинами, активно впливаючими на розвиток сфери обігу лікарських засобів в Україні. Перманентність державного існування в Україні протягом століть та їхнє пригнічене становище в складі іноземних держав (Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Польської, Австрійської та Російської імперії) наклали свій відбиток й на розвиток національної сфери обігу лікарських засобів. Одна, це було не лише негативним чинником для фармації, адже українська сфера обігу лікарських засобів завдяки включенню вітчизняної фармації і медицини до чужоземних медико-фармацевтичних шкіл і напрямів діставала можливість, запозичити із них кращі надбання й, у свою чергу, впливати на розвиток сфери обігу лікарських засобів та аптечної (лікарської) справи імперських панівних націй [2, с. 56; 3, с. 235].

М.Л. Сятиня відзначає, що в загальній історії людства фармацевтична справа є однією з невід'ємних складових частин історико-цивіліза-

ційних епох – первіснообщинної, рабовласницької, феодальної, капіталістичної, в сучасному постіндустріальному суспільстві та за умов банківського капіталу, цифрових та інтернет-технологій розвитку суспільства [3, с. 236].

Загальноновизнаною є така періодизація історії сфери обігу лікарських засобів, яка співпадає із загальноісторичною періодизацією розвитку людства.

1. Історія фармації доісторичних часів. Обіймає період від шестисот мільйонів років до чотирьох тисяч років до нашої ери (відкриття календаря і письма).

2. Антична фармація. Обіймає період від чотирьох тисяч років до нашої ери до чотирьох століть до нашої ери, коли впала Римська імперія.

3. Фармація епохи середньовіччя (476 р. – кінець 17 ст.).

4. Фармація XVIII сторіччя.

5. Фармація XIX сторіччя.

6. Фармація XX сторіччя [4, с. 35].

Кожен із цих періодів розпадається на підперіоди, наприклад, епоха середньовіччя поділяється на раннє (V–X ст.), середнє середньовіччя (XI–XV ст.), епоха Відродження (XVI – XVII ст.) [5, с. 138].

Для України, яка розвивалась в своєрідних соціально-економічних умовах, ця періодизація потребує уточнення. Загалом можна сказати, що цивілізаційні процеси в Україні йшли з певним запізненням. Так, античний період, пов'язаний із впливом древньої Греції на причорноморські землі України, можна датувати, починаючи із VII ст. до нашої ери. Період формування феодальної Української держави – Київської України – Руси – починається з IX ст. Епохи Ренесансу, або Відродження Україна не переживала, тому тут феодальні середньовічні відносини продовжуються аж до середини XIX ст. *На підставі вищесказаного періодизація історії медицини та фармації України може бути представлена у вигляді систематизації періодів історичного розвитку сфери обігу лікарських засобів, а саме:*

- *період первісних часів від Палеозойської ери (600 млн. років тому) до неоліту (5 тис. років до н.е.);*
- *класичний період (обіймає період з V тисячоліття до народження Христа);*
- *період нового часу (XVII – початок IX ст.);*
- *період епохи середньовіччя (IX – XVIII ст.);*
- *період радянської епохи (кінець XVIII–XX ст.);*
- *період сучасності (початок XXI ст. – донині).*

У цілому історію сфери обігу лікарських засобів можна поділити на два окремі напрями: *західноукраїнський* (на його розвиток вплинуло те, що ці українські землі майже шість століть входили до складу Польського королівства, Австро-Угорської імперії, панської Польщі) та *центральноукраїнський* (він визначався перебуванням Центральної України в складі Російської імперії).

Вважаємо за доцільне охарактеризувати *період доісторичних часів від Палеозойської ери (600 млн. років тому) до неоліту (5 тис. років до н.е.)*.

Щодо цього періоду, то хочеться виокремити цікаві історичні факти в становленні сфери обігу лікарських засобів.

Треба відзначити, що сфера обігу лікарських засобів як галузь медичних і хімічних знань своїм корінням сягає в далеку давнину. А згадки про застосування свіжих рослин для лікування хворих зустрічаємо у творах Гіппократа, Діоскорида, Галена, Авіценни, Парацельса та ін. Усе розпочалося з алхімії... Саме вона в період середньовіччя мала значний вплив на розвиток сфери обігу лікарських засобів. Такі методи, як фільтрування, кристалізація, дистиляція, були розроблені алхіміками, а вони й тепер застосовуються для виготовлення лікарських засобів. Як самостійна наукова галузь фармація сформувалася у XVIII ст. У той час фармацевти отримали з рослин морфін, вератрин, стрихнін, бруцин, хінін, кофеїн, кодеїн та багато інших біологічно активних речовин [6, с. 46].

Здобутки цієї медицини та сфери обігу лікарських засобів усі народи Землі можуть записати на свій рахунок, оскільки немає підстав виокремлювати якийсь із них.

В історії первісного суспільства можна виділити два основних етапи: період первісної орди та період родового устрою, який поділяється на дві стадії: материнський родовий лад (матріархат) та батьківський родовий лад (патріархат).

Епоха матріархату як етап розвитку первісного суспільства характеризується тим, що в главі роду стояла жінка.

Шляхом відбору корисного від шкідливого, лікувального від отруйного люди первісної епохи відкрили значну кількість лікарських засобів рослинного походження. Більшість вчених вважають, що вже в епоху матріархату емпіричним шляхом були знайдені перші лікарські рослини. Це, перш за все, пасльонові (дурман, скоп олія, беладона), наркотичні (мак, тютюн, індійська конопля) рослини, які мають подразливу дію на травний тракт (полін), а також тонізуючу дію (женьшень, лимонник) та збуджуючу (кока) [6, с. 46].

Жінка, як голова роду, піклувалася не тільки про харчування та підтримку домашнього вогнища, а також про здоров'я роду.

Мисливство незрівнянно збагатило людину, а тварину починають шанувати. Вона стає символом племені, тому на зміну зображень жінок приходять зображення тварин. Жінка поступово втрачала свої лідерські позиції, оскільки мисливцем був здебільшого чоловік. Відображенням того, що тварина стала покровителем людини, є різноманітні амулети, які людина чіпляє на шию, встромляє у вуха, ніс тощо. Існувала віра в містичний зв'язок, тобто «кровну» спорідненість певного роду, племені з якимось видом тварин чи рослин (тотемом), яка називалася тотемізмом [6, с. 46].

Вже в палеоліті виникають перші релігійні уявлення, які проявлялися в особливому відношенні до тваринного світу. Надзвичайного поширення отримав на території Європи своєрідний культ ведмеда (дослідники вважають, що мова йшла про печерного ведмеда). Археологам відомі численні культові сховища черепів цього викопного

хижака – у Франції, Швейцарії, Австрії, а також в Україні (Іллінка, Одеської області).

Із цього моменту можна цілеспрямовано вести мову про виникнення тотемізму як віри в тварину або рослину, яку древні люди вважали предком роду, з яким зв'язували своє існування і благополуччя. Частіше за все тотем був твариною, а рідше – рослиною. Тотему приписувалися надприродні можливості, йому поклонялися. Тотемізм набув значного поширення, його відмічають у всіх народів на родоплеменній стадії розвитку. Багато які племена індіанців Північної Америки в момент появи там європейців носили імена своїх тотемів. У світі тотемів звичними були такі самоназви, як «люди-леопарди», «люди-антилопи» [6, с. 46].

Наступною епохою став перехід від мисливства до тваринництва, коли людина приручила диких тварин і перетворила їх у свійських. На цей період припадає дальший поступ у використанні засобів виробництва і споживання. Людина винаходить глиняний посуд, в якому варить їжу і готує ліки. Використовує самородні метали – мідь, олово, свинець, срібло, золото, а потім починає виплавляти їх. Сплав міді з оловом дає бронзу, з якої роблять різноманітні інструменти, в т.ч. перші хірургічні.

З'являється можливість спостерігати за дією рослин на тваринах. Арсенал рослин розширюється. Відкриваються проносні властивості чемериці, лікувальні (для ран) золототисячника тощо.

Догляд за тваринами передбачає допомогу їм у невідкладних випадках. Першою операцією, яку людина застосовує з метою допомоги худобі при утелі, стає кесарський розтин. Невдовзі він застосовується в людей. То є, очевидно, перша хірургічна операція. Паралельно і, можливо, одночасно застосовується кастрація, накладання шин при переломах кісток тощо.

Давні люди помітили, що худоба, яка перенесла віспу, надалі цією хворобою не хворіла. А ті, хто доглядав за хворими тваринами, теж набували стійкості до віспи. Так виникає варіоляція, або втирання вмісту віспяних папул в тіло людини, що призводило до запобігання захворювання [7, с. 245].

Тваринництво сприяло ще більшому примноженню багатства людини. Тепер уже не тільки рід, а й окремішня людина, працьовита і наполеглива, могла забезпечити своє існування. Вона перестає бути зацікавленою в спільному казані і хоче, щоб нажиті нею багатства належали їй, більше того, були успадковані її нащадками. Чоловік, який остаточно утверджує свою провідну роль, добивається переходу від полігамії до моногамії, яка дозволяє наслідувати багатство нащадкам, походження яких визначається за батьком. Тепер основним шанувальником, після жінки і тварини, стає попередник, тобто чоловік – голова сім'ї, особливо якщо він передав своїм нащадкам пристойне багатство. Нащадки починають відображати на стовпах, скелях, монетах попередника – чоловіка [7, с. 245].

Виникають перші уявлення про причини хвороб. Хвороба вселяється в того, хто не шанує предка. У того вселяється його дух, мучить його, робить

його хворим. Розвивається уява, яка породжує міфи і легенди. Розвиваються лікувальні прийоми з метою запобігання або лікування хвороби. Зображенню предка приносяться дари, в його честь виконуються пісні і танці. Дух предка виганяється шляхом страшливих прийомів, вигуків, одяганням страшливих масок тощо. Здійснюються заходи щодо перенесення духа предка у якусь тварину [7, с. 245].

Із цією ж метою робиться трепанація черепа, щоб через отвір в голові виходив дух предка. Цей дух висмоктується із тіла хворого з допомогою трубок, оленьчих рогів, скляних банок. Після всіх цих дій з'являється місцевий крововилив, який підтверджує ефективність здійснюваного заходу. Щоб хвороба вийшла ще швидше, тіло піддають скарифікації і насічкам за допомогою щелепи риби, уламків раковин тощо [8, с. 278].

Надалі предки оголошуються богами, в їх честь будуються храми, в яких зосереджуються медичні знання із застосуванням лікарських засобів. Виникає храмова медицина та фармація.

Надбані прийоми та навички з часом починають використовуватися на людях. Знання лікувальних властивостей конвалії, листя наперстянки, коки, проносних засобів, п'явок, банок, мінеральних вод, смоли рослин є спадком народної медицини. Значна кількість препаратів та лікарських засобів, які увійшли в сучасні фармакопеї, розроблені на основі матеріалів народної медицини [8, с. 278].

Висновки. Отже, період первісних часів від Палеозойської ери (600 млн. років тому) до неоліту (5 тис. років до н.е.) характеризується тим, що починається відбір корисного та шкідливого впливу лікарських засобів на організм людей. З'являються перші знахідки лікарських засобів рослинного походження, які почали розподіляти на наркотичні засоби, а також із подразливою, тонізуючою та збуджуючою дією. У цей період предків визнавали богами та на їх честь будувалися храми, в яких зосереджуються медичні знання із застосуванням лікарських засобів, звідки й виникла храмова медицина та фармація.

Водночас історія розвитку сфери обігу лікарських засобів цього періоду визначає загальне значення та місце в історії фармацевтичних знань у загальній історії людства; первинні витoki генезису фармації та лікознавства; первинний емпіризм як вагомий фактор накопичення та розвитку знань про ліки людством; сутність термінів «анімізм» (душа, дух), «тотемізм» (релігійні вірування) та «магія» (природні та надприродні сили та здатність їх викликати) тощо. У зазначений період саме первісна людина випробувала в якості ліків усе, що вона вважала за підходяще, на підставі досвіду і емпіричних знань, які слід розуміти як інстинктивний застосування різноманітних лікарських засобів без розуміння їх причин та наслідків впливу. І лише на основі спроб та помилок цілителів того часу здобували знання і досвід лікування за допомогою лікарських засобів як рослинного, так і тваринного походження, з передаванням цих знань із покоління в покоління. Саме в цьому періоді розвивалася звичайна народна медицина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Менеджмент у галузі охорони здоров'я. URL: http://pidruchniki.com/1209081037391/meditsina/istoriya_rozvitku_aptekarskoyi.
2. Сятиня В.А. Наукове обґрунтування форм та методів інформаційно-рекламної діяльності при просуванні ліків на фармацевтичному ринку України: дис. кандидата фармац. наук: 15.00.01. К., 2008. 141 с.
3. Сятиня М.Л. Історія фармації. Львів: Вид-во «Місіонер», 2001. 660 с.
4. Бачило Е.В. История медицины: конспект лекций. М.: Эксмо, 2007. 160 с.
5. Андрієвська В.П. Провідні форми навчального процесу з дисципліни «Всесвітня історія» для студентів вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації Збірник наукових праць. КНЛУ, 2013. № 47. С. 137.
6. Бородулин Ф.Р. История медицины. Избранные лекции. М.: МЕДГИЗ, 1961. 254 с.
7. Лисицын Ю.П. История медицины: учебник. М.: ГЭОТАР, 2008. 400 с.
8. Сорокина Т.С. История медицины в двух томах. М.: Академия, 2009. 560 с.